

ТОРГОВЕЛЬНА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНИ: ПРО ЩО СВІДЧАТЬ ВИЯВЛЕНІ ПОРІВНЯЛЬНІ ПЕРЕВАГИ

У статті визначено окремі товарні групи, у торгівлі якими Україна має конкурентні переваги. Проаналізовано динаміку експортної спеціалізації України на світовому ринку та ринках її найбільших торговельних партнерів - Росії та Європейського Союзу - в період з 2001 по 2004 роки.

Лібералізація торговельного режиму між Україною та її основними торговельними партнерами створює додаткові можливості використання країнами конкурентних переваг. Зменшення тарифних та нетарифних бар'єрів у торгівлі сприяє зростанню торговельного обороту. Можна прогнозувати, що найбільше від лібералізації торговельного режиму виграють сектори, які мають відносні порівняльні переваги. У своєму дослідженні О. Піндюк показує, що Україна спеціалізується на виробництві трудомістких товарів та експортує їх на зовнішні ринки. Забезпеченість ресурсами і, фактично, надлишок трудових ресурсів, є основним чинником, що визначає структуру експорту з України. Іншими факторами, що впливають на структуру торгівлі, було визначено продуктивність праці та нетарифні бар'єри торгівлі. Однак класичний аналіз на основі чинників спеціалізації не дає змоги оцінити конкурентні переваги у виробництві окремих товарів на високому рівні деталізації. Наприклад, дослідження О. Піндюк базується на статистиці по 16 секторах економіки. Окрім того, подібний аналіз не дає змоги відстежити зміну спеціалізації країни у динаміці та розрізі по окремих торговельних партнерах України. Тому для розширеного аналізу порівняльних переваг країни пропонується використання індексу виявлених порівняльних переваг (ВПП).

Метою дослідження є визначення товарних груп, у виробництві яких Україна має порівняльні переваги, та оцінка динаміки спеціалізації України на ринках основних торговельних партнерів. Такий аналіз дає змогу визначити конкурентні позиції українських товаровиробників на зовнішніх ринках та визначити сектори, які потенційно можуть отримати найбільше переваг від лібералізації торговельного режиму України. Як показує подальший аналіз, щодо товарів, у виробництві яких Україна має порівняльні переваги, торговельні партнери з високою ймовірністю

можуть застосовувати торговельні обмеження у вигляді антидемпінгових та компенсаційних мит, а також квот.

Для аналізу торговельної спеціалізації України використовується індекс виявлених порівняльних переваг (ВПП). Індекс ВПП був запропонований Баласом у 1965 р. За визначенням, країна має виражені порівняльні переваги у світовій торгівлі, якщо частка певного товару в загальних обсягах експорту з України перевищує частку цього ж товару в загальних світових обсягах експорту. Ідея індексу полягає у тому, що попередні та сучасні торговельні потоки, фактично, вказують на сектори спеціалізації країни. Індекс дає змогу визначити конкурентні порівняльні переваги без детального аналізу їх чинників. Однак індекс не пояснює, чому існують виявлені порівняльні переваги і які фактори забезпечують їх існування.

Індекс виявлених порівняльних переваг розраховується за формулою:

$$RCA_i = \frac{X_i^U / \sum X_i^U}{X_i / \sum X_i},$$

де X_i^U – це обсяги експорту групи товарів i з України, а X_i – це загальні обсяги експорту групи товарів i з усіх країн світу.

Формула дає змогу порівняти структуру експорту України зі світовою структурою експорту та зі структурою експорту на ринки Росії та Європейського Союзу. Якщо значення індексу перевищує одиницю, то вважається, що країна має порівняльну перевагу у виробництві групи товарів.

Індекс ВПП є оптимальним для аналізу спеціалізації України. Альтернативним індексу ВПП є індекс Мікаелі (Michaely index):

$$MI_{ij} = \frac{X_{ij}}{\sum_i X_{ij}} - \frac{M_{ij}}{\sum_i M_{ij}},$$

де X_{ij} – це експорт сектору i з країни j , M_{ij} – це імпорт сектору i з країни j .

Індекс набуває значення в проміжку $[-1;1]$. Якщо індекс має додатне значення, то йдеться про спеціалізацію країни у певному секторію. Індекс Мікаелі повніше враховує явище реекспорту при визначенні порівняльних переваг країни. Однак значний недолік індексу Мікаелі полягає у тому, що він недооцінює порівняльні переваги країни у тому разі, коли обсяги внутрішньогалузевої торгівлі країни є значними. Саме тому використання ВПП для аналізу торговельної спеціалізації України видається більш виправданим. Як зазначає Laursen, вигоди від того, що ми уникаємо проблеми реекспорту при розрахунку показника спеціалізації значно менші, ніж вигоди від уникнення проблеми, що пов'язана з існуванням внутрішньогалузевої торгівлі.

Індекс Баласса широко застовується для аналізу тенденцій спеціалізації країн на міжнародних ринках. Найбільш глибокий аналіз порівняльних переваг із використанням ВПП країн Східної та Центральної Європи було проведено Ноекман and Djankov. У своєму дослідженні вони показують, що ці країни значно змінили структуру власних порівняльних переваг у середині 1990-х років. При цьому основні зміни стосувалися переважно експорту до країн Європейського Союзу, ніж експорту на інші світові ринки.

Індекси виявлених порівняльних переваг України розраховано для торговельних показників України на світовому ринку та на ринку двох найбільших торговельних партнерів України - Росії та Європейського Союзу як єдиної митної території. Так, у 2004 р. частка Росії у загальних обсягах експорту з України становила 18%, у той час, як на 25 країн, що нині є членами

ЄС, припадало близько 31% загальних експортних поставок із України. Для розрахунків використано статистику Держкомстату України та бази даних COMTRADE, що підтримується статистичним відділом ООН. Для аналізу ВПП у торгівлі з країнами світу в цілому та з Росією зокрема використано торговельну статистику, згідно з Гармонізованою системою кодування товарів (HS), на рівні двох цифр, а для аналізу ВПП у торгівлі з ЄС - дані, згідно зі Стандартизованою міжнародною класифікацією торгівлі (SITC), на рівні двох цифр.

У таблиці 1 наведено розрахунки індексу виявлених порівняльних переваг у торгівлі зі світом в цілому, Росією та 25 країнами Європейського Союзу.

Аналіз показує, що основні товарні групи, на виробництві яких спеціалізується Україна, - це продукція сектору машинобудування, металургії, хімічної промисловості, сільського господарства та харчової промисловості. На світових ринках найбільше спеціалізація України виявляється у виробництві залізничних і трамвайних локомотивів, чорних металів, добрив та зернових культур. Високий рівень спеціалізації у виробництві локомотивів був забезпечений за рахунок великих разових поставок продукції у Росію в 2004 р. Однак вже у 2005 р. відбулося суттєве зниження номінальних обсягів експорту локомотивів на 35%. Тому надвисоке значення індексу ВПП у цій товарній групі є винятком, а не довгостроковою закономірністю. Розрахунки свідчать, що основним товаром, у виробництві якого Україна має конкурентні переваги, є чорні метали. Порівняльні переваги України у виробництві чор-

Таблиця 1. Товари, в експорті яких Україна мала найбільші порівняльні переваги у 2004 р.

Експорт загалом	Індекс ВПП	Експорт загалом	Індекс ВПП	Експорт загалом	Індекс ВПП
Залізничні та трамвайні локомотиви	27,4	Залізничні та трамвайні локомотиви	10,4	Залізо та сталь	14,7
Чорні метали	11,9	Чорні метали	6,76	Хутро та шкіри	7,3
Добрива	7,94	Молоко та молочні продукти	4,9	Залізна руда, металобрухт	6,8
Зернові культури	5,5	Сіль, сірка, штукатурні матеріали	3,4	Електроенергія	6,8
Продукти неорганічної хімії	3,5	Мідь і вироби з міді	3,4	Зернові культури	6,6
Молоко та молочні продукти	3,2	Какао та продукти з нього	3,2	Мінеральні добрива	6,5
Вироби з чорних металів	2,9	Вироби з чорних металів	3,1	Жири та олії	6,1
Какао та продукти з нього	2,8	Продукти неорганічної хімії	2,9	Деревина	5,9

них металів на ринках країн ЄС виявляються більшою мірою, ніж на ринку Росії. При цьому слід враховувати, що поставки металів на ринок ЄС є предметом кількісних обмежень, тобто експортний потенціал галузі не повністю реалізується на ринку ЄС. За умови скасування квот на поставки чорних металів на ринки ЄС (що можливо, наприклад, у разі вступу України до СОТ) слід очікувати поглиблення спеціалізації України на поставках чорних металів у ЄС.

На ринку Російської Федерації у 2004 р. Україна мала досить міцні конкурентні позиції на ринку молока та молочних продуктів. Частка молока та молочних продуктів у загальних обсягах імпорту з України була у 5 разів більшою, ніж їх частка у загальному імпорті в Росію з усіх країн. Очевидно, що запровадження Росією заборони на імпорт молокопродуктів з України у січні 2006 р. може значно похитнути позиції українських виробників, і конкурентні переваги України у поставках молочних продуктів будуть послаблюватися. Іншою групою товарів харчової промисловості, у виробництві яких Україна має виявлені порівняльні переваги на ринку Росії, є група 18 Гармонізованої системи «Какао та продукти виготовлені з нього». По суті, це є кондитерські вироби, обсяги експорту яких до РФ стрімко зростали протягом останніх років. Наприклад, у 2004 р. Україна була найбільшим експортером виробів із какао на ринок Росії, забезпечуючи близько 26% імпортих поставок. Однак після запровадження Росією у жовтні 2005 р. спеціального мита на українські товари слід очікувати зменшення частки українських виробників какаопродуктів на ринку Росії та зменшення можливостей використання конкурентних переваг.

На ринках країн ЄС порівняльні переваги України потужно виявляються у сировинних товарних групах - хутра та шкіри, а також залізної руди та металобрухту.

Зокрема, Україна посідає шосте місце серед експортерів шкіряної сировини до ЄС, займаючи близько 6,1%; в обсягах імпорту. Саме на ці товари в Україні діють високі ставки експортних тарифів. Зокрема, експорт металобрухту обкладається митом за ставкою 30 євро за тону, а експортне мито на шкіряну сировину становить 27-30%. Під час двосторонніх переговорів про вступ до СОТ Україна взяла на себе зобов'язання щодо зменшення ставок експортних тарифів по цим товарним групам. Тому з часом імовірно є поглиблення спеціалізації України у поставках цих груп товарів на ринки країн ЄС.

На ринку ЄС Україна має ВПП у поставках

електроенергії. Після Швейцарії, Росії та Норвегії Україна посідає четверте місце за вартістю електроенергії, що постачається на ринки ЄС (переважно за рахунок поставок у прикордонні регіони Угорщини, Польщі та Словаччини). Однак в абсолютному вимірі вартісні обсяги експорту були незначними і становили близько 106 млн доларів.

Важливо, що в період з 2001-2004 рр. структура виявлених порівняльних переваг України зазнала певних змін. Статистичний аналіз стабільності структури спеціалізації України можливий через оцінку коефіцієнтів рівняння:

$$RSCA^t = a + \beta RSCA^{t-1} + \varepsilon.$$

Якщо оцінене значення β дорівнює одиниці, то структура виявлених порівняльних переваг не змінилася за період, що аналізується. Якщо оцінене значення $\beta > 1$, то відбувається посилення спеціалізації країни у секторах, де вона має порівняльні переваги, та послаблення спеціалізації у секторах, де країна не мала порівняльних переваг. У випадку, якщо $0 < \beta < 1$, то сектори, які мали від початку низьку спеціалізацію, посилюють конкурентні переваги, а ті, що мали високий рівень конкурентних переваг, послаблюють їх. Коли значення $\beta < 0$, то йдеться про повну зміну структури порівняльних переваг.

Для завдань економетричного дослідження неможливо застосовувати розраховані значення індексу виявлених порівняльних переваг, адже розподіл значень цього індексу не є нормальним. Якщо країна не має спеціалізації у виробництві певного товару, то індекс набуває значення у проміжку $[0,1]$, однак у разі спеціалізації індекс може перебувати у проміжку $[1, \infty]$. З метою нормалізації значень індексу Лорсен пропонує використовувати показник симетричних виявлених порівняльних переваг (RSCA):

$$RSCA = \frac{RCA_{\sim i}}{RCA + i}$$

Значення RSCA перебувають у проміжку від -1 до +1. У цьому випадку значення, що менші за 1, вказують на наявність виявлених порівняльних переваг, а значення, вищі за 1, - на протилежне.

У таблиці 2 наведено оцінені коефіцієнти β для трьох рівнянь, що оцінюють структурні зміни у спеціалізації України на світовому ринку в цілому та ринках ЄС та Росії зокрема.

Розраховані коефіцієнти вказують на деспеціалізацію України у виробництві окремих груп товарів упродовж 2001-2004 рр. Україна частково посилює конкурентні переваги у секторах, де

Таблиця 2. Оцінені коефіцієнти

Торговельний партнер	β	σ^2
Світу цілому	0,85	0,96
ЄС	0,83	0,91
Росія	0,86	1,02

початкова спеціалізація була низькою, та послаблює конкурентні переваги там, де вона найбільшою мірою спеціалізувалася у 2001 р. Цей процес притаманний для торгівлі з країнами ЄС, оскільки значення оціненого коефіцієнта β є найменшим.

Розрахований коефіцієнт вказує лише на загальну середню динаміку зміни структури експорту з України. Однак він не інформує, наскільки диверсифікованою є структура ВПП України і як вона змінюється у динаміці. Щоб визначити, як змінилася дисперсія індексів ВПП упродовж певного періоду, можна скористатися показником:

$$ci = \frac{\sigma^2}{\sigma^2_1}$$

де σ^2_1 та σ^2 - показники дисперсії ВПП у початковий та кінцевий періоди. Високе значення розрахованого співвідношення вказує на звуження структури спеціалізації України. Зменшення дисперсії свідчить про розширення спектру ВПП. У цьому разі показники ВПП у виробництві окремих товарів конвергують. У таблиці 2 подано оцінені значення коефіцієнта. Дисперсія в структурі ВПП у торгівлі України з ЄС зменшилася, в той час, як у структурі ВПП у торгівлі з Росією відбулося незначне розширення спектру ВПП.

Розрахунки, наведені у таблиці 3, показують, яку частку загальних обсягів експорту з України становлять товари, у виробництві яких вона має виявлені конкурентні переваги.

Таблиця 3. Частка експорту товарів, у виробництві яких Україна має виявлені порівняльні переваги, в загальних обсягах експорту (%)

	2001 р.	2004 р.
Загалом	66	63
ЄС	86	71
Росія	73	65

Результати свідчать про те, що у 2004 р. близько 63% загальних обсягів експорту з України припадало на товари, у виробництві яких Україна має виявлені порівняльні переваги. Найбільше такі товари формують експорт з України до країн Європейського союзу. Однак їх частка в структурі експорту з України до ЄС з 2001 по 2004 роки суттєво скоротилася з 86% до 71%.

Так само відбулося зменшення частки таких товарів у загальних експортних поставках до Росії. Таку тенденцію можна пояснити частковим змінами у структурі порівняльних переваг України на ринках торговельних партнерів. Наприклад, у торгівлі з країнами ЄС у період 2001-2004 рр. Україна втратила спеціалізацію на ринку ЄС у таких товарних групах, як кольорові метали та взуття, та послабила спеціалізацію в таких товарних групах, як добрива, молочні продукти, яйця та зернові культури. Натомість упродовж зазначеного періоду на ринку ЄС посилювалися конкурентні переваги України на ринку сталі, рослинних жирів і шкіряної сировини.

Індекс виявлених порівняльних переваг свідчить, що Україна спеціалізується переважно на виробництві товарів із низькою доданою вартістю, в першу чергу на продукції металургії. Структура виявлених порівняльних переваг України на ринках Росії та ЄС якісно відрізняється. На російському ринку українська машинобудівна промисловість має порівняльні переваги у виготовленні залізничних та трамвайних локомотивів. На ринку ЄС сектор машинобудування не має конкурентних переваг. На ринку Росії Україна має порівняльні переваги у двох групах товарів харчової промисловості - молочні продукти та продукти з какао. Натомість на ринку ЄС Україна спеціалізується на поставках жирів та олії.

Недоліком індексу ВПП є те, що він враховує лише фактичні торговельні потоки між країнами. Однак торговельні обмеження, як-от тарифні чи нетарифні бар'єри, можуть призвести до викривлення ринкових сигналів, що відобразиться на значеннях ВПП. Аналіз свідчить, що обмеження з боку торговельних партнерів України стосуються товарів, у виробництві яких Україна має виявлені конкурентні переваги.

Упродовж 2001-2004 рр. конкурентні переваги України у виробництві низки товарів послабилися. Натомість заявляються нові конкурентні переваги у виробництві товарів, що не були предметом спеціалізації України у 2001 р. Така тенденція спричинила зменшення частки товарів, на виробництві яких спеціалізується наша держава, в загальних обсягах експорту з України.

Аналіз структури ВПП свідчить: щодо товарів, у виробництві яких Україна має порівняльні переваги на ринках торговельних партнерів, більш імовірним є запровадження антидемпінгових чи захисних мит або встановлення квот. Отже, індекс ВПП може бути індикатором груп товарів, які потрапляють у зону ризику на ринках інших країн і потенційно можуть стати об'єктом застосування обмежувальних заходів.

Datum B., Laursen K., Villumsen G. Structural change in OECD export specialization patterns: de-specialization and «stickiness» // *International Review of Applied Economics*.- 1998.- Vol. 12,- No. 3.

Hoekman B., Djankov S. Determinants of the Export structure of countries in Central and Eastern Europe // *The World Bank Economic Review*.- 1997.- Vol. 11.- № 3.- P. 471-87.

Kaitila V. Trade and revealed comparative advantage: Hungary, the Czech Republic, and the European Union,

Bank of Finland // *Institute for Economies of Transition*, Discussion paper.- 1999.-No. 8.

Laursen K. Revealed comparative advantage and alternative measures of international specialization // *Danish Research Unit for Industrial Dynamics: Working paper*. - 1998.-No. 98-30.

Pindyuk O. Determinants of the commodity structure of Ukrainian foreign trade // *MA thesis*, National University «Kyiv-Mohyla Academy», 2002.

V. Vavryshchuk

TRADE SPECIALIZATION OF UKRAINE: EVIDENCE OF REVEALED COMPARATIVE ADVANTAGE

Article provides analysis of trade specialization structure of Ukraine in the world market and markets of its major trading partners: Russia and European Union. The dynamics of trade specialization in 2001-2004 is also analyzed.